

**DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
TÉZISEI**

**AZ OSZMÁN ÉS A HABSBERG BIRODALOM KÖZTI
HATÁR KIJELÖLÉSE A
KARLÓCAI BÉKÉT KÖVETŐEN (1699-1701)**

F. MOLNÁR MÓNKA

2008

1. A DISSZERTÁCIÓ TARTALOMJEGYZÉKE

1. BEVEZETŐ

1.1. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	4
1.2. FORRÁSOK, CÉLOK, METODOLÓGIA	5

2. BÉKE, HATÁR ÉS A KARLÓCAI BÉKETÁRGYALÁSOK

2.1. ORSZÁG ÉS HATÁR A KORAÚJKORBAN.

OSZMÁN-HABSBURG HATÁR A 15-17. SZÁZADBAN

2.1.1. Békekötés a törökökkel	8
2.1.1.1. Ideológiai kitekintés	8
2.1.1.2. Terminológia	11
2.1.2. Határfogalom az Oszmán Birodalomban	14
2.1.3. A Habsburg-török békekötések	15
2.1.4. Oszmán békekötések és határkijelölések a környező államokkal	26
2.1.4.1. Az oszmán-velencei határ	27
2.1.4.2. Az oszmán-lengyel határ	30
2.1.4.3. Az oszmán-perzsa határ	31
2.1.4.4. Határok a birodalom egyéb területein	34
2.1.5. Térképészet	36

2.2. A KARLÓCAI BÉKETÁRGYALÁS

2.2.1. A béketárgyalások, előzetes tárgyalások	41
2.2.1.1. Előzetes tárgyalások a békéről: az Oszmán Birodalom és a szövetséges hatalmak „titkos béketárgyalásai” 1687–1690	42
2.2.2. A karlócai béketárgyalás	48
2.2.2.1. A karlócai békekonferencia résztvevői	51
2.2.2.2. A béketárgyalás	56
2.2.2.3. A béke ratifikálása	72
2.2.3. A Habsburg-török békeszerződésnek a két birodalom közti határra vonatkozó pontjai	76

3. A HATÁRKIJELÖLÉS

3.1. AZ EMBERI TÉNYEZŐK	78
3.1.1. A császári megbízott: Luigi Ferdinando Marsigli	78
3.1.1.1. Luigi Ferdinando Marsigli életútja a karlócai békéig	78
3.1.1.2. Marsigli részvétele a karlócai béketárgyaláson és a határkijelölésre történő kiválasztása	84
3.1.1.3. Marsigli utolsó éve, tudományos tevékenysége és törökökről szóló fő műve	89
3.1.2. A török fél	
3.1.2.1. Ibrahim efendi kapıcıbaşı	94
3.1.2.2. A Habsburg-oszmán határ délvidéki (cisdanubiale) részének kijelölésében részt vevő helyi török hatalmasságok	100
3.1.2.3. Az erdélyi-temesvári (transdanubiale) határszakasz kialakításában részt vevő helyi török hatalmasságok	102
3.1.3. Az egyes török felek egymáshoz való viszonya	105
3.1.3. Egyéb résztvevők	107
3.2.1. Tolmácsok Habsburg részről	107
3.2.2. Tolmácsok török részről	109
3.2.3. Térképészek	111

4. A HATÁRFELMÉRÉS MUNKÁLATAINAK ELVI ALAPJAI..... 114

4. 1. GAZDASÁGI JAVASLATOK	118
4.1.1. Néesség	118
4.1.2. Kereskedelem.....	123
4.1.3. Pestis elleni védekezés	125
4.1.4. Posta.....	126
4.2. KATONAI JAVASLATOK	127
5. A HATÁRKIJELÖLÉS A GYAKORLATBAN	
5.1. A HABSBERG ÉS AZ OSMÁN BIRODALOM KÖZTI HATÁR KIJELÖLÉSÉNEK GYAKORLATI ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS VÉGREHAJTÁSA	131
5.1.1. Ellátás.....	140
5.1.2. Ajándékozás	141
5.2. A HATÁRKIJELÖLÉS TÉRKÉPEI	144
5.3. A HATÁRVONAL	
5.3.1. A horvátországi határszakasz	149
5.3.1.1. Szalánkeméntől az Una folyó torkolataig	149
5.3.1.2. Boszniai tartomány határa.....	151
5.3.1.3. Az Una, mint határfolyó.....	153
5.3.1.4. Horvátországnak az Unától nyugatra fekvő területei.....	157
5.3.1.5. A horvátországi határszakasz lezárása	158
5.3.2. A hármás határ –Triplex confinium	160
5.3.2.1. Az Oszmán Birodalom, a Velencei Köztársaság és a Habsburg Birodalom közös határpontjának a kijelölése.....	163
5.3.3. Az erdélyi határszakasz	166
5.4. TÁRGYALÁSI TECHNIKÁK, KONFLIKTUSOK, ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS – ESETTANULMÁNY.....	176
6. KONKLÚZIÓ.....	193
7. BIBLIOGRÁFIA	
7.1. KIADATLAN FORRÁSOK	195
7.2. KIADOTT FORRÁSOK.....	197
7.3. FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM.....	200
8. FÜGGELÉK	
8.1. FORRÁSKÖZLÉS	
8.1.1. Mühimme Defteri 111. f. 456. n. 1552.....	220
8.1.2. Elismervény Szofu átadásáról	223
8.1.3. A szerémségi határ pontjait tartalmazó másolat.....	224
8.1.4. Ibrahim efendi levele Marsigli grófhhoz.....	226
8.1.5. Visconti Morandi gróf level Marsiglinek Karánsebesről, 1701. március 1	227
8.1.6. Ibrahim efendi levele, a Popina feletti táborból, 1699. július 26.	228
8.1.7. Ibrahim efendi levele a dresniki táborból, 1699. szeptember 3.....	228
8.1.8. Marsiglinek Ibrahim efendi 40. számú levelére 1700 szeptember 2-án küldött válasza	229
8.1.9. Marsiglinek Ibrahim efendi levelére a lippai táborból 1700 szeptember 9-én Temesvárra küldött válasza.....	231
8.1.10. Marsiglinek a temesvári pasa 37. számú levelére a bisztrai táborból 1700 október 24-én küldött válasza	232
8.1.11. A császári biztostól Ibrahim efendinek a bisztrai táborból 1700. november 1-én küldött válaszelevele.....	233
8.1.12. Marsigli részletes leírása mindarról, amit a határfelmérési munkálatok alatt kapott, illetve neki ajándékoztak	235

8.2. ÁTTEKINTŐ JEGYZÉKEK	
8.2.1. BUB Mss. Mars. 16.....	236
8.2.2 A karlócai béke előkészítése és a határkijelölés során készült Marsigli-Müller féle térképek jegyzéke	237
9. ILLUSZTRÁCIÓK.....	240
1. <i>Theatrum Regionum, in quibus Fungos [...] colligere licuit.</i>	
2. <i>Mappa, Lineae Limitaneae Particularis, Sirmiensis</i>	
3. <i>Sectio XXIV. Pars. Confinium Cis Danubislium ultima nimirum usque ad Triplex Confin. In Croatia.</i>	
<i>Adjuncta simul parte confinium turcico-venetor</i>	
4. <i>Sectio XXXII. Pars. Confinium quae Marusi fl. Ripa meridional. Efficit</i>	
5. <i>Mappa Geographica Tractus Unae fl. Limitanei inter Duo imperia</i>	
6. [Határszakasz-térkép]- felirat nélkül	
7. [Határjelek]- felirat nélkül	
8. <i>Signa limitanea ad vivum delineata</i>	
9. <i>Signorum limitaneorum specialissima representatio.</i>	
<i>Mappa altera</i>	
10. <i>Plan de Novi</i>	
11. Szeged	

2. FORRÁSOK, SZAKIRODALOM, MÓDSZEREK

A karlócai béke (1699) és az azt követő határkijelölés fordulópontot jelentett mind az Oszmán és a Habsburg birodalom, mind Magyarország számára. Ekkor ér véget a török hódoltság kora, s – ami témánk szempontjából még fontosabb – ekkor húzzák meg az első, modern értelemben vett határt a két birodalom között, a történeti Magyarország délvidéki és erdélyi területén. Disszertációmban ezt a kérdéskört vizsgálom.

Doktori dolgozatom legfontosabb forrásbázisát a Bolognai Egyetemi Könyvtár Marsigli gyűjteménye adja, melyet ma már a Kézirattár részeként, de különálló egységként kezelve találunk meg. Ennek a gyűjteménynek számos kötete vonatkozik a karlócai békét követő határfelmérésre, ezek szinte önálló kis levéltárat, kutatói adatbázist jelentenek a témában elmélyülni szándékozó kutató számára. A kéziratos köteteket azonban forrásértékükhöz képest, csekély mértékben dolgozta fel a kutatás, mivel a gyűjtemény anyagbősége és értéke odavonzza, de egyben el is riasztja a kutatókat.

A Marsigli gyűjteményben található számos kéziratos kötet közül legtöbbit a török leveleket tartalmazó kéziratokat (Mss. Mars. vol. 65 és 70), a határkijelölés legfontosabb dokumentumait tartalmazó válogatást (Mss. Mars. vol. 16), valamint az olasz grófnak a bécsi udvarba, I. Lipót császárhoz küldött jelentéseit (melyet 1986-ban Raffaella Gherardi két kötetben megjelentetett) használtam fel dolgozatomban. A karlócai békekötésről fontos, ám nagyjából kiadatlan, és eddig kevésbé felhasznált forrásként bevontam elemzésembe a velencei résztvevők kéziratos jelentéseit is. Ezen kívül bécsi és isztambuli gyűjtemények, elsősorban török nyelvű levéltári, illetve kéziratári forrásanyagát is felhasználtam. Ezek közül ki kell emelni a – részben kiadott, török és latin nyelvű – határleírásokat, amelyek gyakorlatilag az általunk tárgyalt folyamat végeredményt mutatják meg.

Jelentős mértékben felhasználtam további három forráskiadványt: a karlócai békére vonatkozó iratok gyűjteményét, melyet 1999-ben (a béke 300. évfordulójára) adott ki a Szita László-Gerhard Seewann szerzőpáros, Raffaella Gherardi említett forráskiadványát, valamint Deák Antal Andrásnak a Marsigli-Müller szerzőpáros által készített térképek CD változatát.

A karlócai békére vonatkozó elemzés során elsősorban a török részt kiválóan ismerő Rifaat Abou el-Haj munkáira, valamint az olasz résztvevők jelentéseire támaszkodtam. Rajta kívül a nagyszámú szakirodalomból mindenképpen meg kell említeni John Stoye 1994-ben kiadott Marsigli monográfiáját, amelyben európai kontextusba ágyazva megírta Marsigli ezidáig legteljesebb, egész munkásságát felölelő életrajzát. Ebben egy különálló fejezetet foglal el a karlócai békében és az azt követő határkijelölés során játszott szerepe, de ez leginkább a – nagyrészt kiadott – olasz és latin nyelvű forrásokra támaszkodik. Újabban horvát kutatók kezdeményezésére nagyszabású kutatási projekt folyik *Triplex Confinium* címmel, mely szintén fontos aspektusokkal gazdagítja az oszmán-Habsburg határt érintő kérdéseket.

Módszertanilag egyrészt forrásfeltáró munkát végzek, hiszen számos (török, latin és olasz nyelvű) forrást használok fel, és mutatok be, részben forráskiadások (török és olasz nyelvű dokumentumok átírása), valamint forrásjegyzékek segítségével. Másrészt elemzéseimben igyekszem többféle metódust alkalmazni, a klasszikus politika- diplomácia- és eseménytörténet mellett, és részben ezek helyett, inkább eszme-, mentalitás-, mindennapi élet- és mikrotörténeti megközelítésekkel élek. Fontos kérdés volt számomra annak vizsgálata e téma kapcsán is, miképpen látták egymást, hogyan kommunikáltak egymással két eltérő kultúrájú nép képviselői, valamint annak feltárása, hogy mennyiben volt a konkrét határfelmérési munkában résztvevőknek mozgásteret, illetve mennyiben a meghozott „nagypolitikai” keretek szabták meg ténykedésüket.

A DOLGOZAT SZERKEZETE ÉS A FONTOSABB EREDMÉNYEK

Dolgozatom első, bevezető részében néhány olyan eszme- és kultúrtörténeti fogalmat elemzek a határkijelölés kapcsán, melyek természetesen szorosan kapcsolódnak a politikai-diplomáciai változásokhoz is. Ez az elemzés jól illeszkedik olyan modern kutatási irányzatokhoz, mint a határ és a béke fogalma a különböző kultúrkörökben, a két eltérő vallás egymáshoz való viszonya. A karlócai béke és az azt követő határfelmérés hátterének megértéséhez részletesen tárgyalom a Habsburg-török béketárgyalások és a két birodalom közti határ történetét a 15-17. században.

A karlócai béketárgyalás kapcsán sem elsősorban a politikai-stratégiai aspektusokat vizsgálom, hanem azt, miképpen tárgyaltak egymással az oszmánok és az európaiak, milyen személyes kapcsolatok, rituálék és szertartások jellemezték a nagyszabású békekonferenciát, melyek – főleg a vesztes félként jelen levő oszmánok számára, de a keresztény államok egymás közti hatalmai harcainak kifejezése nyomán is – különös jelentőséggel bírtak.

E fejezetekből kiviláglik, hogy a békekötéssel az Oszmán Birodalom formailag is elismerte hódító korszakának lezárultát, és egy úgy fajta kapcsolatrendszert alakított ki az európai nagyhatalmakkal. A béketárgyalás formális-ceremoniális aspektusai is azt jelzik, hogy a muszlim és keresztény tárgyalópartnerek immár egyenrangú félként tárgyaltak, modern, európai fogalmak szerinti egyeztetést folytattak.

A dolgozat második nagyobb szerkezeti egységében a békét követő határfelmérés sokrétű munkálatait mutatom be. Elsőként megvizsgálom, hogy kik voltak ennek a két évig tartó folyamatnak a főszereplői. Ezen belül, a közismertebb Luigi Ferdinando Marsigli kapcsán, inkább a határkijelölés során fontossá vált aspektusokat emelem ki életrajzából (részben eddig fel nem használt források alapján), úgy mint a törökökről szerzett tapasztalatai, a hozzájuk való viszonyulása. A határkijelölésben részt vevő többi személy (Ibrahim efendi, és a török előljárók, valamint a segítő személyzet) bemutatásánál sokkal kevesebb forrás áll rendelkezésünkre, mint Marsigli esetében, ezért itt alapvető forrásfeltárást is kellett végeznem, hogy e hosszú folyamat emberi tényezőiről összefoglaló áttekintést adhassak.

Külön fejezetben térek ki, a császári biztos, Marsigli előzetes tervezeteire is, hiszen a bolognai gróf igen alapos felkészültséggel, és roppant tudatosan végezte császári részről a határ kijelölését.

A következő részben az új határvonal egyes szakaszait mutatom be a források alapján, részletesen szót ejtve a horvátországi és az erdélyi határszakaszról, az úgynevezett hármashatárról, valamint a határtérképekről.

A béke gyakorlati végrehajtásáról két hosszabb fejezet szól, melyekben az eddigi szakirodalom által használt források mellett, a kiadatlan török levelezést, valamint a határleírást is nagyban felhasználok. Az elsőben általánosságban szólók arról, miképpen jelölték ki a határvonalat, milyen tárgyalásokat, egyeztetéseket folytattak, ismertetem a határkijelölés mindennapjait, az alapvető konfliktusokat, valamint azt, hogy mennyi mozgásterük volt a kijelölésben tevékenyen részt vevő személyeknek.

Az utolsó fontosabb fejezet egy esettanulmány, amely során mikrotörténeti elemzést folytatok a célból, hogy megértsük, hogyan zajlottak az események, miképpen vitázott egymással Marsigli és Ibrahim temesvári pasa, hogyan használták a különböző érdekérvényesítési technikákat, az ajándékozástól, a megvesztegetésen át a sértegetésig és a konkrét katonai erőfitogtatásig, valamint – ez mindkét fél kedvelt eszköze volt –, hogyan próbálták a másik megkerülésével kijátszani vitapartnerüket. Ez az aprólékos elemzés jó alkalmat és lehetőséget nyújt arra is, hogy a vallási kulturális különbözőség kérdését feszegezzük, hiszen e levelekből világosan kiderül, miképpen vélekedett egymásról a császári és a török fél.

A határkijelölés legfontosabb aspektusa az, hogy a békét követően kialakított új határ egyben egy új koncepciót is jelez: azáltal, hogy zárt, és pontosan rögzített határvonal jött létre, egyúttal az államok területi integritását is elismerték a felek, aminek alapvető következményei lesznek a következő időszak történelmében.

A határfelmérés aprólékos elemzéséből az világlik ki, hogy egyrészt az emberi tényezők szerepe jóval lényegesebb, mint ahogyan azt a korábbi kutatás láttatta, hiszen ez, mint láthattuk, alapvetően befolyásolta a békeszerződés pontjainak végrehajtását. Ámbár azt is megállapíthatjuk, hogy mivel az oszmán kormányszatnak nem állt érdekében a frissen megkötött karlócai béke megtörése, amit a békepontok végrehajtásának elmaradása okozhatott volna, a boszniai és temesvári kormányzók által a határkijelölő biztosokra gyakorolt nyomás csupán a mind teljesebb helyi érdekérvényesítés és a lehetséges előnyök kicsikarásának módszerei közé sorolható. Az I. Lipót által kinevezett bolognai származású, de 1683 óta császári szolgálatban álló határkijelölő biztos, Luigi Ferdinando Marsigli, mivel – korábbi tapasztalatai révén – jól ismerte a törökök ilyen jellegű tárgyalási módszereit, ellenállt a heves viták, fenyegetőzések és támadások nyomán megmutatkozó nyomásnak.

Az esetek döntő többségében nem tett eleget a török határkijelölő biztos Ibrahim efendi és a helyi méltóságok kívánalmainak, és ha végképp nem sikerült még kompromisszumos megoldást sem találni a vitás kérdésekben, akkor a császár és a szultán megbízottai inkább eldöntetlenül hagyták a kérdést és további tárgyalások lefolytatására elküldték azt a két birodalom fővárosába, mint azt például Novi esetében is láthattuk. Marsigli csak azokon a részeken engedett a törökök akaratának, amikor az nem sértette alapvetően a bécsi udvar gazdasági és katonai érdekeit.

Azt is fontos megemlíteni, hogy a karlócai békekötés és a határfelmérés történeti jelentőségén túl az is lényeges a tudomány számára, hogy e folyamat közvetlen és közvetett formában számos területen hozott komoly fejlődést, mint például a katonai térképészet, valamint nagyszámú, változatos, és mindmáig részben kiaknázatlan forrásanyag születését és megőrzését tette lehetővé. E forrásanyag szemléltetésére, a dolgozat végén néhány nehezebben hozzáférhető (török és olasz nyelvű) forrást átiratban közlök, valamint jegyzékeket publikálok a legfontosabb kiadatlan forrásanyagról. Ezen kívül térképmelléletek is segítik a téma közérthetőbbé tételét, mivel egészben és részleteiben is láttatják a Habsburg és az Oszmán Birodalom közt a karlócai békét követően kijelölt határvonalat.

A disszertáció témáját képező időszak – természetesen egy hosszabb folyamat részeként – alapvető változásokat hozott továbbá a két civilizáció egymásról alkotott felfogásában és egymáshoz való közeledésében is, ami remekül tetten érhető a török levelezés vizsgálata során, hiszen alig ismerünk olyan forrást, amely ilyen részletességgel szólna arról, miképpen gondolkoztak és dolgoztak együtt két birodalom, két eltérő vallás és kultúra képviselői egy közös cél, a későbbi egymás mellett élést lehetővé tevő stabil határ kialakítása érdekében.

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓIM

- *Egy olasz polihisztor az oszmán hadseregről*

In: Történelem 3/3-4. Pécs, 1995. 191-197.

- *Carlo Ruzzini Velence bécsi követének jelentései a török elleni hadjáratról*

Fordítás. In Szita László-Gerhard Seewann, szerk.: A legnagyobb győzelem. Pécs-Szigetvár, 1997. 237-276

- *Karlofça antlaşmasından sonra Osmanlı-Habsburg sınırı (1699-1701)*

In: Osmanlı I. Siyaset. Editör: Güler Eren.

Yeni Türkiye Yayınları. Ankara, 1999. 472-479.

- *The Treaty of Karlowitz in the Venetian sources. Diplomacy and ceremony.*

In: The Turks. 3. Ottomans. Yeni Türkiye Dergisi, Ankara 2002. Editors: Hasan Celal Güzel, C.Cem Oğuz, Osman Karatay. 405-414.

Törökül : *Venedik kaynaklarında Karlofça antlaşması: diplomasi ve tören.*

In: Türkler, 9. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara, 2002. 783-791.

- *Luigi Ferdinando Marsigli Stato Militaréja a hódoltság várák visszafoglalásáról.* In: Függökert. Orientalisztikai tanulmányok. Argumentum, Budapest, 2003. 91-109.

- *A karlócai békét követő török-Habsburg határfelmérés és forrásai (1699-1701).*

In: Orientalista Nap 2004. Szerk.: Birtalan Ágnes- Yamaji Masanori. MTA Orientalisztikai Bizottság – ELTE Orientalisztikai Intézet. Budapest, 2004. 40-49.

- *Le ricerche ungheresi del Fondo Marsigli di Bologna.*

In: Annuario. Studi e Documenti Italo-Ungheresi. Róma-Szeged, 2004. 38-49.

- *La pace di Carlowitz nei manoscritti del Fondo Marsigli di Bologna.*

In: Annuario. Studi e Documenti Italo-Ungheresi. Róma-Szeged, 2005. 219-231.

- *Tárgyalási technikák és hatalmi játszmák. A Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti határ meghúzása a karlócai békét követően.* In: Századok. 2006/6. 1475–1502.

- *Il Triplice Confine. Delimitazione del confine veneto-turco-asburgico dopo il trattato di Carlowitz (1699).* In: I Turchi, gli Asburgo e l'Adriatico. A cura di Gizella Németh e Adriano Papo. Duino Aurisina, Trieste, 2007. 163-171.

- Luigi Ferdinando Marsigli: *Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról.* (Hága-Amszterdam, 1732.) Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2007.

Fordítás, jegyzetek, előszó, mutatók készítése.